

Heraut Bey eren en heraut Gelre: oude theorieën in nieuw perspectief *

W. VAN ANROOIJ

INLEIDING

Een van de minst bestudeerde periodes in de Nederlandse literatuurgeschiedenis is ongetwijfeld de tijd omstreeks 1400. Sedert enige jaren is hierin echter verandering gekomen: verschillende publikaties wijzen in de richting van een toenemende belangstelling ¹. Het aanvankelijke gebrek aan interesse kan in ieder geval niet worden verklaard op grond van het ontbreken van interessant en/of relevant bronnenmateriaal, integendeel. Ten tijde van graaf Albrecht van Beieren en diens zoon en opvolger Willem VI maakt de literatuur aan het Hollandse hof een bloeiperiode door ². We ontmoeten er schrijvers van de meest uiteenlopende snit. Willem van Hildegarsberch trok regelmatig naar 's-Gravenhage om er, vooral op hoogtijdagen, zijn gedichten ten gehore te brengen. Als rondreizend sprookspreker droeg hij vooral korte teksten voor ³. Tijdens zijn optredens hoefde hij zijn mening niet onder stoelen of banken te steken: hij zag kans zijn visie op mens en maatschappij op indirecte

* Deze publikatie kon tot stand komen (mede) dankzij een subsidie van het Leids Universiteits-Fonds. Dr. D. E. H. de Boer (Leiden), die het door mij verrichte dissertatieonderzoek naar de zogenaamde 'Erenredes' van heraut Gelre vanuit de vakgroep geschiedenis (RU Leiden) ondersteunt, en mijn promotor prof. dr. F. P. van Oostrom (Leiden) waren bereid een eerdere versie van dit artikel van hun kritische kanttekeningen te voorzien. Drs. G. Carr (Groningen), drs. G. Nijsten (Nijmegen) en drs. J. G. Smit (Leidschendam) deden me enkele waardevolle suggesties aan de hand. Hen allen geldt mijn oprechte dank!

1 Afgezien van de in noot 2 t/m 5 nog te noemen artikelen/boeken kunnen worden genoemd A. M. J. van Buuren, '1400', *Literatuur*, II (1985) *Noord en Zuid overdwars*, 349-355; F. P. van Oostrom, 'Van hoofs tot herfstij. Literatuur aan het Hollandse hof, ca. 1200 - ca. 1400', in: J. T. B. de Bruijn, W. L. Idema en F. P. van Oostrom, ed., *Dichter en hof* (Utrecht, 1986); W. van Anrooij, 'Dichter, kroniekschrijver en wapenkundige: heraut Gelre en zijn werk', *Literatuur*, II (1985) 244-251.

2 Zie voor deze inleiding ook F. P. van Oostrom, 'Schetskaart of geschiedverhaal? Over methode en praktijk van (een) geschiedschrijving van de Middelnederlandse letterkunde', in: A. M. J. van Buuren, e.a., ed., *Tussentijds. Bundel studies aangeboden aan W. P. Gerritsen* (Utrecht, 1985) 198-216, vooral 207-209.

3 F. P. van Oostrom, 'Achtergronden van een nieuwe vorm: de kleinschalige epiek van Willem van Hildegarsberch', in: *Vorm en functie in tekst en taal* (Leiden, 1984) 48-72.

wijze, maar daarom niet minder voelbaar, te verwoorden⁴. Zijn gehoor stelde deze kritische houding blijkbaar op prijs: vermeldingen in de rekeningen zijn er het bewijs van dat Van Hildegarsberch tot in lengte van dagen een graag geziene gast was aan het Hollandse hof. Ook Dire van Delf, de hofkapelaan van Albrecht van Beieren, voerde de pen. Hij vervaardigde een iekensumma' van het christelijke geloof, en betitelde het kloeke boekwerk als de *Tafel van den Kersten Ghelove*. De andere Dire, Dire Potter, was een auteur van weer geheel andere allure. Hij bekleedde, onder andere als kanselarijambtenaar, een vaste positie aan het hof. Literatuurbeoefening was voor hem meer een kwestie van vrijetijdsbesteding. In de marge van zijn dagelijkse bestaan schreef hij verscheidene literaire werken, waaronder *Der minnen loep* wellicht nog de meeste bekendheid geniet⁵.

Tot het vaste hofpersoneel behoorden in die tijd ook de herauten⁶. Ze brachten belangrijke boodschappen over, kondigden hoffeesten aan en organiseerden toernooien. Ze bereisden geheel Europa en waren als ooggetuigen aanwezig bij de belangrijkste veldslagen van hun tijd. Van een van hen, de Hollandse heraut Beyeren, zijn enkele kronieken bewaard gebleven. Opgedragen aan de Utrechtse bisschop Frederik van Blankenheim en de Hollandse graaf Willem VI, en ontstaan in het eerste decennium van de vijftiende eeuw, zijn ze een treffende illustratie van het gunstige literaire klimaat aan het toenmalige Hollandse vorstenhof. Het is deze heraut Beyeren die in het hierna volgende betoog een centrale positie zal innemen. Omtrent zijn persoon bestaan nogal wat onduidelijkheden. Door menigeen wordt hij gelijkgesteld met de heraut Gelre, een auteur van wie een indrukwekkend wapenboek bewaard bleef, waarin als voorwerk bovendien een kleurrijk geïllumineerde poëzieverzameling is opgenomen. Handschrift zowel als inhoud worden vooral in de buitenlandse literatuur regelmatig met het nodige enthousiasme aangehaald⁷. Als literair herautendocument is de codex-Gelre dan ook enig in zijn soort. De veronderstelde identiteit van de herauten Beyeren en Gelre is in de secundaire literatuur echter niet onweersproken gebleven. De discussie is in de loop van deze eeuw enkele ke-

4 F. P. van Oostrom, 'De vrijheid van de Middelnederlandse dichter', in: J. J. Th. M. Tersteeg en P. E. L. Verkuyl, ed., *Ik ga daer ic hebbe te doene. Opstellen aangeboden aan prof. dr. F. Lulofs* (Groningen, s.a.) 45-61, over Van Hildegarsberch vooral 50-54.

5 Een omvangrijke studie over Dirc Potter en zijn werk is A. M. J. van Buuren, *'Der minnen loep' van Dirc Potter* (Utrecht, 1979); van dezelfde auteur verschenen ook: 'Een middeleeuwse Ovidius', *Literatuur*, I (1984) 149-155; 'Dat scamelheit thoechste poent es van minnen', in: J. J. Th. M. Tersteeg en P. E. L. Verkuyl, ed., *Ik ga daer ic hebbe te doene*, 127-147; 'Een seer notabel boeck: 'Blome der doechden' van Dirc Potter', in: A. M. J. van Buuren, e.a., ed., *Tussentijds*, 41-55.

6 Als inleiding kan gelden A. R. Wagner, *Heralds and Heraldry in the Middle Ages* (2e dr.; Oxford, 1956).

7 Laatstelijk bijvoorbeeld in M. Keen, *Chivalry* (New Haven etc., 1984) *passim*.

ren heropend onder gebruikmaking van nieuw archiefmateriaal. Ook in dit geval geldt dus de opmerking van M. Pastureau die met betrekking tot de schaars gedocumenteerde herautenbiografieën opmerkte:

Dans la plupart des cas nous en sommes réduits à des hypothèses. La découverte de nouveaux documents remet même aujourd'hui en question des identifications autrefois considérées comme définitives⁸.

Toch lijkt de kwestie belangrijk genoeg om nogmaals aan de orde te worden gesteld. Wie tot identiteit besluit mag immers kronieken en gedichten naast elkaar plaatsen en op elkaar betrekken. Bij niet-identiteit kan er hoogstens sprake zijn van beïnvloeding op afstand. Indachtig Pastoureaus waarschuwing waag ik een nieuwe poging. Een schets van het eigenlijke probleem en een overzicht over de huidige stand van zaken gaan eraan vooraf.

PROBLEEMSTELLING

Nog niet zo lang geleden wees M. Carasso-Kok⁹ op de opvallende omstandigheid, dat er met name van een flink aantal verhalende historische bronnen uit de middeleeuwen van niet-hagiografische aard geen teksteditie beschikbaar is. Meer dan tachtig door haar in het *Repertorium van verhalende historische bronnen uit de middeleeuwen*¹⁰ beschreven geschriften van genoemde inhoud liggen nog op uitgave te wachten. Ze illustreert deze achterstand aan de hand van een vijftal saillante voorbeelden, waarbij ze allereerst de kronieken van Claes Heynen zoon, ook wel 'heraut Beyeren' genoemd¹¹, vermeldt. Carasso-Kok doelt hier op de Wereldkroniek en op de Hollantsche cronike van deze auteur, die beide in meerdere handschriften zijn overgeleverd¹². Met het rijk, heraldisch, geïllumineerde handschrift Brussel, KB Albert I, signatuur 17914 is van het laatstgenoemde werk zelfs de autograaf bewaard

8 M. Pastureau, *Traité d'héraldique*, préface de J. Hubert (Parijs, 1979) 226.

9 Zie voor het volgende M. Carasso-Kok, 'Verhalende historische bronnen', *Holland*, XVI (1984) 82.

10 M. Carasso-Kok, *Repertorium van verhalende historische bronnen uit de middeleeuwen* (s-Gravenhage, 1981).

11 Dit blijkt uit een akte van 18 april 1411, waarin sprake is van 'Claes Heynenson, die men heet Beyeren, onsen eerhald, Coninc van den wapenen der Ruyeren'. Geciteerd naar W. A. Beelaerts van Blokland, *Beyeren quondam Gelre armorum rex de Ruyris* (s-Gravenhage, 1933) 49.

12 Carasso-Kok, *Repertorium*, respectievelijk 219-220 (nr. 200) en 220-221 (nr. 201). Voor literatuurverwijzingen, zie aldaar. Het voornaamste artikel over de Hollantsche cronike, waarin onder andere ook kort (27-32) de Wereldkroniek ter sprake wordt gebracht, is nog steeds S. Muller, 'Die Hollantsche Cronike van den Heraut. Eene studie over de Hollandsche geschiedbronnen uit het Beijersche tijdperk', *Bijdragen voor Vaderlandsche Geschiedenis en Oudheidkunde (BVGÖ)* 3e reeks, H (1885) 1-124.

gebleven ¹³. De HoIIantsche cronike, die begint met de regering van keizer Octavianus, beperkt zich vooral tot de geschiedenis van de gewesten Holland en Utrecht; de Wereldkroniek, openend met het scheppingsverhaal, draagt een meer universeel karakter ¹⁴. In beide werken worden de gebeurtenissen zoveel mogelijk chronologisch gerangschikt. De HoIIantsche cronike loopt door tot in 1409; de Wereldkroniek eindigt met het jaar 1348. Onderzoek naar deze kronieken is nog nauwelijks verricht. Hoewel de studie van S. Muller uit het einde van de vorige eeuw ¹⁵ een belangrijk aantal waardevolle suggesties bevat, is het door hem opgeroepen beeld nodig aan herziening, of beter wellicht 'aanvulling', toe. Muller benadrukte in zijn omvangrijke artikel vooral het compilatiekarakter van de HoIIantsche cronike, waaraan hij zich blijkbaar danig stoorde. Zozeer zelfs, dat hij zich aan het slot van zijn uiteenzetting bij zijn lezers meende te moeten verontschuldigen voor zijn — in eigen ogen! — weinig boeiende onderzoeksverslag:

Nog ééne zaak ligt mij echter op het hart. De moet u, vriendelijke lezer! mijne welgemeende excuses maken, in de eerste plaats, dat ik zoo alleronbehoorlijkst vervelend geweest ben. Zijt gij werkelijk zoo vriendelijk, als mijne apostrophe zooeven deed vermoeden, dan hoop ik evenwel, dat gij twee derden van uwe verveling zult wijten aan mijnen held, die niet alleen op zoo ongehoorde wijze het beroep van geschiedschrijver heeft opgevat, maar bovendien onhandig genoeg is geweest om mij in de gelegenheid te stellen, hem slag op slag na te rekenen en van diezelfde ongehoordheden te overtuigen ¹⁶.

Lopende onderzoekingen geven echter aanleiding tot een heel wat minder compromitterende karakteristiek. Aantal en aard van de door heraut Beyerens geraadpleegde bronnen roepen het beeld op van een zeer belezen persoon, die wist wat er 'te koop' was en die voortdurend met zijn neus in de boeken moet hebben gezeten. De selectie der gegevens verraadt een herautenstandpunt, zodat de beschrijving van zijn manier van werken op unieke wijze de geschiedopvatting van een heraut uit het begin van de vijftiende eeuw kan documenteren. Het predikaat 'hofhistoriograaf' lijkt heraut Beyerens bepaald niet te misstaan, en als zodanig vertolkt hij een geheel eigen geluid in het koor van de in de inleiding genoemde, meer literair georiënteerde auteurs.

Over de toewijzing van het auteurschap van de HoIIantsche cronike en de Wereldkroniek aan heraut Beyerens hoeft niet de minste twijfel te bestaan: de auteur

13 Carasso-Kok, *Repertorium*, 221 brengt twijfel tot uitdrukking. Zie ook Beelaerts van Blokland, *Beyerens quondam Gelre*, 10. Positief in dit opzicht is A. Hulshof, *Deutsche und lateinische Schrift in den Niederlanden (1350-1650)* (Bonn, 1918) ix.

14 Informatie over de Wereldkroniek en de HoIIantsche cronike ontleen ik aan Carasso-Kok, *Repertorium*, 219-220. De HoIIantsche cronike loopt echter niet vanaf de schepping (vgl. 220).

15 Muller, 'Hollantsche Cronike'.

16 *Ibidem*, 109.

maakt zichzelf in de proloog van beide werken bekend als 'ie Beyeren' ¹⁷, en ook in het om nog onopgehelderde redenen dubbele colofon waarmee de autograaf van de Hollantsche cronike besluit komt zijn naam nog twee keer voor, respectievelijk als 'Beyeren armorum regis de Ruyris' en als 'Beyeren quondam Gelre armorum regis de Ruyris' ¹⁸. Op de laatstgenoemde plaats wordt eveneens tweemaal de datum vermeld waarop heraut Beyeren zijn Hollantsche cronike afsloot: 25 mei 1409. Omdat de Wereldkroniek, evenals de Hollantsche cronike, is opgedragen aan Frederik van Blankenheim en Willem VI ¹⁹, kan op grond van de sterfdatum van Albrecht van Beieren de terminus post quem voor deze kroniek op 16 december 1404 worden gesteld. S. Muller dateert het werk tussen 1405 en 1409 ²⁰, in chronologisch opzicht dus antérieur aan de Hollantsche cronike.

Met Beyerens Hollantsche cronike is echter nog iets meer aan de hand. H. Bruch stelt dat in het handschrift Den Haag, Rijksmuseum Meermanno-Westreenianum, signatuur 10 C 14, waarvan de tekst waarschijnlijk door het toedoen van een afschrijver met het jaar 1317 eindigt (het gaat om een later afschrift), een eerste redactie van deze kroniek bewaard is gebleven ²¹. Willem VI wordt in de proloog genoemd, zodat ook voor deze redactie de terminus post quem op 16 december 1404 kan worden gesteld; de naam van de Utrechtse bisschop blijft opvallenderwijs achterwege ²². Voor deze eerste redactie werd geen gebruik gemaakt van de eveneens na Albrechts overlijden totstandgekomen kroniek van de Clerc uten Lagen Landen ²³, maar werd direct uit de Middelnederlandse Beke-vertaling van 1393 geput ²⁴. Van de kroniek van de Clerc, die zelf trouwens ook op de Nederlandse Beke teruggaat, werd daarentegen wél gebruik gemaakt bij de totstandkoming van de tweede redactie ²⁵.

17 Carasso-Kok, *Repertorium*, 219-220.

18 Zie voor de beide namen de reproductie van het opvallende slot bij Beelaerts van Blokland, *Beyeren quondam Gelre* (tegenover) 8.

19 Respectievelijk Carasso-Kok, *Repertorium*, 219 en Muller, 'Hollantsche Cronike', 74.

20 Muller, 'Hollantsche Cronike', 28.

21 H. Bruch, 'De clerck uten lachen landen', *Bijdragen voor de Geschiedenis der Nederlanden (BGN)* IX (1954-1955) 44.

22 Voor deze gegevens werd het handschrift geraadpleegd. Carasso-Kok, *Repertorium*, 221 vermeldt abusievelijk dat de kroniek geen proloog heeft. De aanhef blijft wel achterwege.

23 Dat de kroniek van de Clerc ten tijde van Willem VI tot stand komt is voor het eerst te vinden bij P. J. Blok, *Geschiedenis van het Nederlandsche volk* (4 dln., 3e herz. dr.; Leiden, [1923-1926]) I, 659-660, en wordt door Bruch, 'De clerck', 38-48 nader uitgewerkt. Zie ook Johannes de Beke, *Croniken van den Stichte van Utrecht ende van Hollant*, H. Bruch, ed. ('s-Gravenhage, 1982) vii-lxvi, *passim*.

24 Bruch, 'De clerck', 44.

25 *Ibidem*, 48.

Afgezien van deze omwerking aan de hand van de Clerc werd de tweede redactie bovendien nog tot in 1409 aangevuld ²⁶.

Voordat heraut Beyerens aan de eerste redactie van de Hollantsche cronike begon, hield hij zich actief bezig met het verzamelen van het naar zijn oordeel relevante bronnenmateriaal. Dat kan althans worden aangenomen op grond van het door S. Muller reeds 'in 1885 aangewezen' ²⁷, sindsdien aan heraut Beyerens toegeschreven, handschrift Den Haag, KB, signatuur 71 H 39, kortweg het Kladboek, waarin bijna alle bronnen die voor de Hollantsche cronike werden gebruikt bijeengeplaatst te vinden zijn ²⁸. De omvangrijkste bron, de Nederlandse Beke, werd reeds zeer vroeg, vóór 1396, in het handschrift opgenomen ²⁹. Het Kladboek vertoont dan ook geen invloed van de kroniek van de Clerc uten Lagen Landen ³⁰. In combinatie met het erin voorkomende slot van het Beke-ervolg, dat met de dood van Albrecht van Beieren eindigt ³¹, blijkt uit dit gegeven dat het handschrift niet op een bepaald tijdstip, maar verspreid over een langere periode tot stand is gekomen. Een erin opgenomen gedeelte uit een verder onbekende rijkroniek, 22 versregels uit *Die Bouc van Sedert*, een aantal spreuken, een raadsel, en een gedicht waarin een zogenaamd 'bispel' van de heraut Jan Visier is vervlochten (of slaat de term 'bispel' op het hele gedicht?), kunnen als aanwijzingen voor een literaire belangstelling van de zijde van heraut Beyerens worden opgevat ³². In de kantlijnen figureren, her en der verspreid, verschillende kleine, ongekleurde wapenschetsjes.

Afgezien van zijn activiteiten op historiografisch terrein, legde heraut Beyerens bovendien het Wapenboek Beyerens aan. Het handschrift, waaraan hij waarschijnlijk

26 Over het slot van de kroniek, zie Muller, 'Hollantsche Cronike', 105-108. Omdat het handschrift Den Haag, Rijksmuseum Meermanno-Westreenianum, signatuur 10 C 14 eindigt met het jaar 1317, kan niet worden uitgemaakt of ook de eerste redactie al een gedeelte van het door Muller beschreven slot bezat.

27 *Ibidem*, 108-109.

28 Zie Carasso-Kok, *Repertorium*, 260-261 (nr. 234) 262 (nr. 236) en 320-321 (nr. 299) en de aldaar opgegeven literatuur.

29 Zie voor deze vroege datering H. A. van Foreest, 'Traditie en werkelijkheid', *BGN*, XXII (1968-1969) 190, noot 2. Hierbij aansluitend Johannes de Beke, *Croniken*, xlix waarin het Kladboek op 1396 wordt gedateerd. Carasso-Kok, *Repertorium*, 320-321 (nr. 299) gaat er overigens (nog?) van uit dat de tekst niet teruggaat op de Nederlandse Beke, maar dat het hier om een (zelfstandige) gedeeltelijke bewerking en vertaling van Bekes *Chronographia* gaat.

30 Vergelijk het 'stemma codicum' van de Nederlandse Beke in Johannes de Beke, *Croniken*, xlviii.

31 Muller, 'Hollantsche Cronike', 43.

32 Omtrent het literaire gedeelte nadere informatie bij A. Beets, *De 'Disticha Catonis' in het Middelnederlandsch* (Diss. Utrecht; Groningen, 1885) 82-88 en *Die Bouc van Seden*, W. H. D. Suringar, ed. (Leiden, 1891) vii-viii, xxxiv-xxxvi en 46-50.

omstreeks 1400 begon, heeft een nogal gevarieerde inhoud³³. Vier van de vijf erin voorkomende wapenverzamelingen hebben betrekking op een bepaalde historische gebeurtenis. Dergelijke verzamelingen werden aangelegd om de herinnering aan de betreffende gebeurtenissen op aanschouwelijke wijze levend te houden. Dit alles vanzelfsprekend ter meerdere eer en glorie van de achter de wapentjes schuilgaande historische figuren. Twee verzamelingen in het Wapenboek Beyeren hebben betrekking op — in de tijd dat het wapenboek tot stand kwam — reeds tot het verre verleden behorende toernooien. Tevens is er sprake van twee verzamelingen die contemporaine historische gebeurtenissen vastleggen. Het gaat achtereenvolgens om een toernooi te Compiègne (1238), om het beleg van Gorinchem (1402), om een toernooi te Mons (1310), en om de veldtocht van Albrecht van Beieren tegen de Friezen in 1396. Als vijfde wapenverzameling is er ook nog een serie van veertien maal 'drie besten', personen die per drietal steeds dezelfde naam dragen, die de afsluiting vormt van het geheel. Bij de samenstelling van het Wapenboek Beyeren heeft heraut Beyeren zich in minstens twee gevallen — de eerste en de derde verzameling — op (kopieën van?) oudere wapenverzamelingen gebaseerd. Op grond van deze kopiïstenarbeid kan hij als het vroegste voorbeeld gelden van een heraut die aantoonbaar in het reproductieproces van wapenboeken was betrokken³⁴. Volgens het colofon van een afschrift werd het Wapenboek Beyeren op 23 juni 1405 afgesloten³⁵. In de vermoedelijke autograaf is deze datum om onbekende redenen weggekrast³⁶. De naam 'Beyeren quondam Gelre armorum regis de Ruris' is echter blijven staan³⁷.

Samenvattend kan worden gesteld dat de Hollandse heraut Beyeren, die onder deze territoriale ambtsnaam van 1403 tot 1414 in de bronnen is aan te wijzen³⁸, in het

33 De inhoudsopgave wordt ontleend aan J. F. L. Coenen van 's Gravesloot, 'Wapenboek door den wapenkoning *Beyeren* uit het begin der XVde eeuw', *Heraldieke Bibliotheek*, [IV] (1875) 32-33. Zie ook H. Bruch, *Supplement bij de geschiedenis van de Noord-Nederlandsche geschiedschrijving in de middeleeuwen van dr. Jan Romein*, met een voorwoord van J. Romein (Haarlem, 1956) 37 en de op 38 geciteerde literatuurverwijzingen. Anno 1986 bevindt het wapenboek zich nog steeds in privé-bezit (mededeling G. Carr). Het is voor onderzoek momenteel niet toegankelijk.

34 Wagner, *Heralds and Heraldry*, 55.

35 Beelaerts van Blokland, *Beyeren quondam Gelre*, 8.

36 *Ibidem*, noot 2.

37 Zie voor de naam de reproductie van het slot (zie noot 18).

38 De oudste (tot nu toe gevonden) vermelding is afkomstig uit de inmiddels verloren gegane Middelburgse stadsrekeningen: J. G. Smit vestigde mijn aandacht op H. M. Kesteloo, 'De stadsrekeningen van Middelburg van 1365-1449', *Archief Zeeuwsch Genootschap*, V (1883) 280, waar wordt vermeld dat 'mjns heeren hieraut Beijer' op 21 april 1403 een dubbele Henegouwse kroon ontving. (Dat de naam 'Beyeren' ook wel tot 'Beyer' werd afgekort, blijkt uit een akte van 4 mei 1407 waarin beide vormen naast elkaar voorkomen; zie Beelaerts van Blokland, *Beyeren quondam Gelre*, 48.) De jongste vermelding dateert van mei 1414; zie *ibidem*, 50.

eerste decennium van de vijftiende eeuw het Wapenboek Beyeren, de Wereldkroniek en de Hollantsche cronike heeft vervaardigd. Van de laatstgenoemde kroniek, die in twee redacties is overgeleverd, is ook nog het aan heraut Beyeren toegeschreven Kladboek bewaard gebleven.

Na deze introductie van heraut Beyeren en zijn historiografische en heraldische activiteiten aan het Hollandse hof, kom ik toe aan een nadere omschrijving van de eigenlijke probleemstelling. De voor het eerst in het Wapenboek Beyeren te vinden ondertekening 'Beyeren quondam Gelre armorum regis de Ruris' vormt hierbij het uitgangspunt. Of eigenlijk gaat het slechts om een gedeelte van de ondertekening: de aanduiding '... armorum regis de Ruris' — die correspondeert met het Middelnederlandse 'Conine van den wapenen der Ruyeren'³⁹ — waaruit blijkt dat heraut Beyeren gedurende een zekere periode de belangrijkste heraut uit de Lage Landen en het aangrenzende Rijngebied was⁴⁰, blijft hier verder buiten beschouwing. Rest nog het gedeelte '... quondam Gelre...', waarop hieronder nader zal worden ingegaan.

Heraut Beyeren geeft met deze woorden te kennen dat hij voorheen 'Gelre' heette. De namen 'Beyeren' en 'Gelre' worden in de ondertekening gepresenteerd als gelijkwaardige, vergelijkbare grootheden: ook 'Gelre' kan als voorbeeld van een territoriale ambtsnaam worden opgevat. Vanuit zijn positie aan het Hollandse hof verwijst Beyeren met het '... quondam Gelre...' blijkbaar naar een zowel in eigen ogen als in die van anderen memorabel, eerder dienstverband. Het ligt voor de hand te veronderstellen dat Claes Heynen zoon, voordat hij als 'heraut Beyeren' in Hollandse dienst trad, als 'heraut Gelre' aan het hof van de hertog van Gelre was verbonden.

In dit verband dient het in menig opzicht unieke, laat-veertiende-eeuwse handschrift Brussel, KB Albert I, signatuur 15.652-56, beter bekend als het Wapenboek Gelre, te worden geïntroduceerd⁴¹. Als auteur/samensteller wordt namelijk niet ten onrechte een 'heraut Gelre' aangenomen. Een van de opvallendste aspecten van het

F. Gorissen, 'Jan Maelwael, die Brüder Limburg und der Herold Gelre. Nachträge und Berichtigungen', *Bijdragen en Mededelingen Gelre (BM Gelre)* LVI (1957) 178 vermeldt dat heraut Beyeren reeds in 1389/1390 — na een bezoek aan het Gelderse hof — een bodediens verrichtte voor de Gelderse hertogin Katharina van Beieren. De rekeningpost waaruit dit zou moeten blijken (178, noot 2) heeft echter geen betrekking op heraut Beyeren, maar op de gelijknamige kamerling van de hertogin. Ik dank dit laatste gegeven aan G. Nijsten.

³⁹ Zie noot 11.

⁴⁰ Voor nadere informatie, zie P. Adam-Even, 'Les fonctions militaires des hérauts d'armes. Leur influence sur le développement de l'héraldique', *Archives héraldiques Suisses (AHS)*, LXXI (1957) 22-23 en van dezelfde auteur 'L'armoriai universel du Heraut Gelre (1370-1395) Claes Heinen, Roi d'armes des Ruyers', *AHS*, LXXV (1961) 52-53.

⁴¹ Een eerste oriëntatie biedt J. Deschamps, *Middelnederlandse handschriften uit Europese en Amerikaanse bibliotheken* (2e herz, dr.; Leiden, 1972) 111-113 (nr. 34). Verdere literatuurverwijzingen aldaar.

zie voor de juiste weergave van deze afbeelding de gedrukte versie

fat ifeēzn Rw@air An t&rçxUauc

«a -ënetfcj At*fe'bit*«M

tUô tfX oncnr few-roOwi
ijctfiÄntceKC- VSO Krtw^t

rtij» SÄ06 ooc Bm !«**tena»r
»Ó IijCrrrV tftiKS- ÉfitAwieic,'«*«.

*\$«« &f1M, ** ^*w *moâb«6c*cr

t* tBuffle oßjjjtW^t^ mxsr

?4C%ir 8<*&ß «fe 6 & * üäästr
™ &*«#*/»> <rp%u.inËcê. <p/V

%«« We «U-iSE '*i<i^'«>ni^Tt.
*c<f<f<c>

•T.%*) # & t f «Ä* 3©efef.

handschrift is, dat het eigenlijke wapenboek voorafgegaan wordt door een — met 104 gekleurde wapens (waarvan sommige met schilddekking) geïllumineerd — voorwerk dat vijftien (traditioneel wordt aangenomen veertien) gedichten en twee kroniekjes bevat. In vier van de gedichten komt een ik-verteller voor die binnen het handelingsverloop expliciet met de naam 'Gelre' wordt aangesproken⁴². Zo is er de openingspassage waarin de auteur hem achteraf het verhaal laat vertellen van een vrouw van wie hij een taak kreeg opgedragen:

Eyn edel vrou sprac tot my:
 Hoir, Gelre, nu wil ie dy
 Bekümmeren mit eynre zaken;
 Ich doe eyn nye kamer maken,
 Die ich mit wapen wil doen malen,
 Du salt my bescreven halen
 Ridder, die des wairdich siin
 Dat ich in die kamer miin
 Malen mach zonder miswende⁴³.

Opvallend is voorts de bladgrote miniatuur achterin het Wapenboek Gelre (fol. 122r), waarop een heraut staat afgebeeld met een wapenmantel waarop het wapen, van de Gelderse hertogen valt waar te nemen⁴⁴. De afbeelding vormt een belangrijk argument om de in de gedichten voorkomende naam 'Gelre' als een door de auteur in de ik-verteller geprojecteerd biografisch gegeven op te vatten⁴⁵.

De centrale vraag luidt vanzelfsprekend of de heraut Beyeren, die voorafgaand aan zijn Hollandse periode als 'heraut Gelre' aan het Gelderse hof was verbonden, en de heraut Gelre die als de auteur/samensteller van het Wapenboek Gelre kan worden aangemerkt, samenvallen in één historische figuur, of juist niet. Of anders gezegd:

42 *Wapenboeck ou armoriai de 1334 à 1372. Précédé de poésies héraldiques par Gelre, Héraut d'Armes*, V. Bouton, ed. (10 dln.; Parijs etc., 1881-1905) I, 67 (2e rgl. van boven (v.b.)) 70 (9e rgl. van onder (v.o.)) 73 (7e rgl. v.o.) 90 (15e rgl; v.o.) en 100 (16e rgl. v.b.). De eerste twee vermeldingen komen voor in één gedicht.

43 *Ibidem*, 67 (1e t/m 9e rgl. v.b.).

44 L. Jéquier, *L'armorial Bellenville* ([Parijs], s.a.) 29.

45 Dat de 'heraut Gelre' die op de miniatuur staat afgebeeld de gedichten heeft geschreven waarin zijn eigen naam voorkomt impliceert vanzelfsprekend niet dat hij de auteur zou zijn van alle teksten in het voorwerk. Voor het gedicht *Van den Ever* wordt dit bijvoorbeeld tegengesproken door P. Avonds, 'Heer Everzwijn. Oorlogspoëzie in Brabant in de 14de eeuw', *Bijdragen tot de Geschiedenis*, LXIII (1980) *Liber alumnorum K. van hacker*, 17-28.

*4

..^..^ssif.....

Het portret van heraut Gelre, de samensteller van het naar hem genoemde Wapenboek Gelre (Brussel, KB Albert I, 15.652-56 (Wapenboek Gelre) fol. 122r).

was de op historiografisch en heraldisch gebied actieve heraut Beyeren tevens actief (geweest?) als dichter?

STAND VAN ONDERZOEK

M. Carasso-Koks *Repertorium* is het meest recente handboek waarin de kwestie van de mogelijke identiteit van heraut Beyeren en heraut Gelre aan de orde wordt gesteld. Ze wordt als volgt kort samengevat:

Waarschijnlijk is Claes Heynzenzoon als 'heraut Gelre' ook betrokken geweest bij de samenstelling van het Wapenboek Gelre en wel als (af)schrijver en niet als vervaardiger van de tekeningen in dit Wapenboek...⁴⁶.

Voor nadere informatie verwijst de schrijfster vervolgens naar een publikatie van F. Gorissen, en naar de tentoonstellingscatalogus *Middelnederlandse handschriften uit Europese en Amerikaanse bibliotheken*, samengesteld door J. Deschamps. Deze stelt in zijn toelichting op het Wapenboek van heraut Gelre:

Vrij algemeen wordt thans aangenomen dat heraut Gelre, de samensteller van dit wapenboek, en heraut Beyeren quondam Gelre, de samensteller van het *Wapenboek van Beyeren*, en de schrijver van *Die Hollantsche cronike* en van een *Wereldkroniek*, één en dezelfde persoon is geweest, die met zijn ware naam Claes Heynzensoen (ca. 1340/1345-1414) heette 47.

Deze 'vrij algemeen' aanvaarde zienswijze vindt haar oorsprong in een in 1933 zelfstandig verschenen studie van W. A. Beelaerts van Blokland⁴⁸. De auteur zet zich af tegen eerdere theorieën van V. Bouton en S. Muller, en komt op grond van nog niet eerder in de discussie betrokken rekeningenmateriaal tot een geheel nieuw standpunt⁴⁹. Claes Heynen zoon blijkt niet alleen als 'heraut Beyeren' in akten en rekeningen van de graven van Holland voor te komen, maar is vóór die tijd ook al regelmatig als '*Clays Heynensone* of *Clays Heynrixs*.'⁵⁰ in de Hollandse rekeningen aan te treffen. Tijdens de regeringsperiode van Albrecht van Beieren wordt hij nooit met zijn ambtsnaam aangeduid. Pas later, in de tijd van Willem VI, verdwijnt de persoonsnaam naar de achtergrond, en komt de ambtsnaam 'Beyeren' ervoor in de plaats. De vroegste rekening waarin Claes Heynen zoon voorkomt loopt van 31 juli 1375 tot 28 februari 1376. Hieruit leidt Beelaerts van Blokland af dat hij ergens in 1374 of 1375 in Hollandse dienst moet zijn getreden.

Het toevoegsel '... quondam Gelre...' verwijst dus naar de tijd dat er in de Gelderse contreien felle onenigheid heerste omtrent de opvolging van de in 1371

46 Carasso-Kok, *Repertorium*, 219.

47 Deschamps, *Handschriften*, 112.

48 De reeds vaker aangehaalde Beelaerts van Blokland, *Beyeren quondam Gelre*.

49 Zie voor het volgende *ibidem*, 12-15.

50 *Ibidem*, 12.

overleden hertog Reinald III ⁵¹. Binnen het kader van de interpretatie van een van de miniaturen uit het Wapenboek Gelre probeert Beelaerts van Blokland aannemelijk te maken dat Claes Heynen zoon, voordat hij in 1374/1375 in Hollandse dienst overging, als 'heraut Gelre' in dienst stond van Jan van Blois, heer van Schoonhoven en Gouda, en diens echtgenote Machteld van Gelre. Jan van Blois had zich in de Gelderse erfopvolgingsstrijd geworpen door zich aan de zijde van de Hekerse Machteld te scharen. Op 10 februari 1372 trad hij met haar in het huwelijk. Al snel komt hij blijkbaar tot het inzicht dat hij zijn Gelderse avontuur maar beter kan beëindigen: in 1374 ziet hij samen met zijn echtgenote van de aanspraken op het hertogdom af. Heraut Gelre verliest zijn functie, maar kan gelukkig aan het Hollandse hof terecht. Het omstreeks 1370 begonnen Wapenboek Gelre blijft in zijn bezit. Hij neemt het mee naar Holland, om het tot ongeveer 1400 met wapentjes en teksten aan te blijven vullen.

Tegen de achtergrond van de hierboven kort samengevatte reconstructie komt Beelaerts van Blokland tenslotte tot een stijlvergelijking van enkele wapenteekeningen uit het Wapenboek Gelre en enkele uit Beyerens Hollantsche cronike ⁵². In zijn vergelijking betreft hij bovendien nog een wapentje uit het Wapenboek Beyereren. Hoewel hij de verschillen niet verdoezelt, maar er de verstreken jaren tussen de door hem vergeleken wapenteekeningen — die hij steeds bij benadering tracht vast te stellen — steeds verantwoordelijk voor stelt, geven de overeenkomsten voor hem toch uiteindelijk de doorslag: de wapenteekeningen in het Wapenboek Gelre enerzijds, en die in het Wapenboek Beyereren en de Hollantsche cronike anderzijds, verdragen dezelfde hand. Beelaerts van Bloklands conclusie luidt dat de auteur/samensteller van het Wapenboek Gelre te vereenzelvigen is met de latere heraut Beyereren.

Het door M. Carasso-Kok genoemde artikel van F. Gorissen bevat inzake de hier gereleveerde auteurskwestie een belangrijk aantal nieuwe gegevens, en — daarmee samenhangend — bovendien een tegengestelde conclusie. Na zich ten doel te hebben gesteld '... das Verhältnis zwischen dem Herold *Gelre* und dem Herold *Beyereren quondam Gelre* zu untersuchen' ⁵³ luidt zijn conclusie immers: 'Ich denke, wir dürfen die Person des Claes Heynenzoon fortan als Textverfasser des Codex *Gelre* ausschalten' ⁵⁴. Gorissen vraagt aandacht voor de foutieve veronderstelling ⁵⁵ dat heraut Gelre niet in het rekeningenmateriaal berustend in het Rijksarchief te Arnhem

51 Voor het volgende *ibidem*, 25-31 en *passim*.

52 Voor het volgende *ibidem*, 38-42.

53 F. Gorissen, 'Jan Maelwael und die Brüder Limburg. Eine nimweger Künstlerfamilie um die Wende des 14. Jhs.', *BM Gelre*, LIV (1954) 184.

54 *Ibidem*, 186.

55 Die hij abusievelijk aan S. Muller toeschrijft. Muller, 'Hollantsche Cronike', 21, noot 3 verwijst naar J. F. Willems, ed., 'Wapenlied van Jan den IIIe, hertog van Brabant', *Belgisch Museum*, I (1837) 288, noot 1 die op zijn beurt een antwoordbrief van 'den heer I. A. Nyhoff, te Arnhem' citeert.

voor zou komen, op welk ontbreken zijns inziens de vermeende identiteit van heraut Gelre en heraut Beyeren berust: 'Die vor 1386 leider recht lückenhaften geldrischen Landesrechnungen führen ihn seit diesem Jahre. Die letzte Nachricht ist von 1412/13'⁵⁶. Hij is het volstrekt *oneens* met de uitkomsten van W. A. Beelaerts van Bloklands stijlvergelijking — welbeschouwd het enige argument in diens bewijsvoering — en wijst op de door hem ten onrechte niet overwogen mogelijkheid dat de auteur en de miniaturist achter het Wapenboek Gelre niet noodzakelijk één en dezelfde figuur hoeven te zijn⁵⁷. Tenslotte geeft Gorissen aan dat naar zijn mening de auteur van de gedichten die voorkomen in het Wapenboek Gelre niet gelijk is te stellen met de Hollandse Claes Heynen zoon, maar met diens tijdgenoot 'heraut Gelre' uit het Gelderse rekeningmateriaal⁵⁸.

De argumenten voor deze conclusie, twee in getal, ontleent hij aan het laatste in het Wapenboek Gelre voorkomende gedicht, waarin de overleden hertog van Gulik, de vader van de toenmalige hertog van Gelre Willem I, wordt beklaagd en geëerd⁵⁹. Het eerste argument is gericht tégen Claes Heynen zoon als de auteur, het tweede pleit vóór de 'heraut Gelre' uit de Gelderse rekeningen. Gegeven de reconstructie van W. A. Beelaerts van Blokland, waarin Claes Heynen zoon als 'heraut Gelre' in dienst staat van Jan van Blois, acht Gorissen het zeer onwaarschijnlijk dat dezelfde Claes Heynen zoon naderhand een gedicht op de hertog van Gulik zou hebben geschreven. In de Gelderse erfopvolgingsstrijd was de hertog immers de directe tegenstander van Jan van Blois. Voorts is het gedicht een van de teksten waarin de ik-figuur als 'Gelre' wordt aangesproken. Het moet na 13 december 1393 zijn ontstaan, omdat de hertog op die datum overleed⁶⁰. Zolang er geen dringende reden

56 Gorissen, 'Jan Maelwael', 184. L. A. J. W. Sloet, 'De reis van Willem van Gulik, hertog van Gelre en graaf van Zutphen, naar Londen, in het jaar 1390', *BVGO*, 3e reeks, I (1882) 324 heeft hier trouwens al eens eerder op gewezen. Ook Beelaerts van Blokland, *Beyerens quondam Gelre*, 4, noot 4 geeft met een door hem geciteerde rekeningpost te kennen van het bestaan van een 'heraut Gelre' in de Gelderse rekeningen op de hoogte te zijn. Zie ook *ibidem*, 4, noot 8. M. Rickert, *The Reconstructed Carmelite Missal* (Londen, [1952]) 86 en 138-141 *passim* noemt hem eveneens, maar gaat voorbij aan de hier behandelde problematiek, omdat ze buiten het kader van haar studie valt. Het door Gorissen genoemde jaartal '1386' is feitelijk onjuist. De vroegste vermelding in het Hertogelijk Archief dateert van 1382 (mededeling G. Nijsten).

57 Gorissen, 'Jan Maelwael', 183.

58 *Ibidem*, 186.

59 Zie voor het volgende *ibidem*.

60 *Ibidem* vermeldt alleen het jaar '1393'. Zie voor de precieze sterfdatum — die ik hierna stilzwijgend blijf gebruiken — W. K. P. von Isenburg, *Stammtafeln zur Geschichte der Europäischen Staaten. Europäische Stammtafeln* (2 dln.; verbeterde en vermeerderde 2e dr. uitgegeven door F. Freytag von Loringhoven; Marburg, 1965) II, Tafel 2.

bestaat voor het feit dat Claes Heynen zoon zichzelf — in een literair spel — als 'Gelre' aanduidt op een tijdstip dat deze benaming voor hem allang is verouderd, lijkt de 'heraut Gelre' uit het Gelderse rekeningenmateriaal als auteur van het gedicht meer in aanmerking te komen. W. A. Beelaerts van Blokland achtte deze gegevens blijkbaar te verenigen met zijn reconstructie. Of mogelijk heeft hij de door Gorissen aangeduide problemen onvoldoende onderkend.

Voor wat betreft de wapentekeningen en de overige miniaturen in het Wapenboek Gelre oppert Gorissen de mogelijkheid dat deze in het te Nijmegen gevestigde schildersatelier van Herman en Willem Maelwael ontstonden ⁶¹. Zij waren in de periode 1386-1396 de Gelderse hofleveranciers van heraldisch decoratiewerk als wimpels, banieren, schilden etcetera met wie heraut Gelre — namens de Gelderse hertog — in 1390 aantoonbaar contact onderhield ⁶¹. Uit het bovenstaande blijkt duidelijk dat de door Gorissen geformuleerde theorie haaks staat op die van W. A. Beelaerts van Blokland. Toch werd deze tegenstelling in de Nederlandstalige literatuur tot nu toe pas eenmaal, terloops in een tentoonstellingscatalogus, aangegeven ⁶³.

In een minder bekend vervolgartikel geeft Gorissen bovendien nog enkele biografische aanvullingen op het door hem ontworpen beeld ⁶⁴. In de Nijmeegse schepenprotocollen van 10 juli 1410 stuitte hij op de werkelijke naam van 'zijn' heraut Gelre: 'Ludovico de Assouwen dicto Gelre, eraldo domini ducis Gelrie'. Uit nog weer andere vermeldingen blijkt dat Lodewijk van Nassau als 'piper' (instrumentalist die een blaasinstrument bespeelt) in het huis 'In den Esel' in de Burchtstraat te Nijmegen woonde. Vanuit zijn uitgebreide topografische achtergrondkennis van deze stad weet Gorissen nog te melden dat heraut Gelre dicht in de buurt van de Maelwaels woonde, een opmerking die aansluit bij zijn suggestie omtrent hun aandeel — de vervaardiging van alle wapentekeningen en overige miniaturen — in de totstandkoming van het Wapenboek Gelre. Hij overleed waarschijnlijk op 6 november 1418.

Tenslotte is er nog de publikatie van P. Adam-Even, waarin nader op de auteurskwestie wordt ingegaan. Hij kent beide artikelen van F. Gorissen, maar geeft de inhoud ervan verkeerd, en hier en daar slordig, weer ⁶⁵. Aan de implicaties van

61 Gorissen, 'Jan Maelwael', 189.

62 *Ibidem*, 163 en 178.

63 *Karel van Hulthem 1764-1832* (Brussel, 1964) 272.

64 Voor het volgende, zie Gorissen, 'Nachträge', 176-177. In F. Gorissen, *Das Stundenbuch der Katharina von Kleve* (Berlijn, 1973) 719, noot 13 keert zijn theorie omtrent het auteurschap nog eens terug. Het levert echter geen nieuwe gezichtspunten op.

65 Adam-Even, 'L'armoriai universel', 53, noot 18: '... Gorissen... a établi que le duc de Juliers et de Gueldres avait un héraut du nom de Gelre: Hermann Corninck en

diens visie gaat hij in feite voorbij. Zelf zoekt hij aansluiting bij de theorie van W. A. Beelaerts van Blokland, die hij op ondergeschikte punten tracht aan te vullen en te preciseren ⁶⁶.

Het overzicht over de stand van onderzoek leidt tot het inzicht dat de opvattingen van F. Gorissen, voorzover ze bekend waren, tot nu toe ten onrechte zijn achtergesteld bij die van W. A. Beelaerts van Blokland. Gorissens argumenten lijken vooral nog objectiever. T. Noltes in 1983 verschenen *Lauda post mortem. Die deutschen und niederländischen Ehrenreden des Mittelalters* is tot nu toe de enige studie waarin Gorissens theorieën op hun juiste waarde worden geschat ⁶⁷. Toch is met deze vaststelling het laatste woord nog niet gesproken. Het is verrassend te bemerken dat zowel Beelaerts van Blokland als Gorissen, zij het ieder tot op zekere hoogte, gelijk hebben.

EEN RECONSTRUCTIE OP BASIS VAN NIEUW BRONNENMATERIAAL

In een van de rekeningen uit het Archief van de Graven van Holland treffen we — gerangschikt onder de rubriek 'pipers ende herauden' — de drie volgende rekeningposten aan:

[30-4-1400] Item des vrydages na heilich sacraments dach Gelre den heraut die bij minen here gecomen was, gegeven te huefscede I engel, facit nn s. VHI d.g. 68.

[18-6-1400] Item XVIII dage in junio Gelre den heraut voirscreven die lange tijt bij minen here geweest hadde, gegeven him selven ende sijn pert mede uter herberge te lossenen U engel, facit IX s. HQ d. ⁶⁹.

[3-7-1400] Item bides raids bevelen Gelre die mit mijns heren goeden luden geweest hadde als men Staveren ontsette, gegeven te hulpe sijn pert uter herberge mede te quiten ende thys mede te riden II Vrancr. scilde, facit Vin s. X d.g. ⁷⁰.

Heraut Gelre verblijft in het voorjaar van 1400 gedurende enige tijd aan het Hollandse hof te 's-Gravenhage. In de periode van 10 november 1399 tot 10 november 1400 komt zijn naam ook een keer voor in de Leidse stadsrekeningen. Het is moeilijk uit te maken of hij vanuit 's-Gravenhage naar Leiden reist of dat hij

1386-1387, et que Louis de Nassau (1419-1412 [sic]) en avait un aussi. Mais cela ne démontre nullement que l'auteur de l'armoriai ait été un de ceux-là'.

⁶⁶ *Ibidem*, 50-53.

⁶⁷ T. Nolte, *Lauda post mortem* (Frankfurt am Main etc., [1983]) 115-117. Vergelijk tevens G. Schmidt, 'Das Kaiser-und-Kurfürsten-Bild im 'Wapenboek' des Herolds Gelre', *Wiener Jahrbuch für Kunstgeschichte*, XXXIV (1981) 71-99.

⁶⁸ Algemeen Rijksarchief te 's-Gravenhage (ARA) Archief van de graven van Holland (AGH) 1254, fol. 107v.

⁶⁹ *Ibidem*.

⁷⁰ *Ibidem*. Deze rekeningpost wordt ook geciteerd door Beelaerts van Blokland, *Beyeren quondam Gelre*, 4, noot 8.

voor de juiste weergave van de afbeelding zie de gedrukte versie

De naam 'Gelre', voorkomend in rekeningen en oorkonden (ARA, AGH, 1254, fol. 107v).

van elders komt aangereden: 'Ghelre ende Scoonhoven 4 nuwe gulden, facit 3 - -'⁷¹.

Na een verblijf van ruim anderhalve maand in de directe nabijheid van Albrecht van Beieren, vertrekt heraut Gelre op 18 juni richting Friesland, waar Willem VI zich erop toelegt, in het kader van een van de veldtochten tegen de Friezen, Stavoren te ontzetten. Uitgekeerd bodeloon wijst uit dat het ontzet op de laatste dag van de maand plaatsvindt⁷². Heraut Gelre ontvangt op 3 juli nogmaals een gratificatie, en rijdt vervolgens weg, met Gelderland als bestemming. In dezelfde rekening — maat nu gerangschikt onder de rubriek 'bodenloen' — komt ook 'Clais Heynricx. s.' verscheidene keren voor. Hier van belang is een rekeningpost waaruit blijkt dat hij kort na het vertrek van heraut Gelre eveneens vanuit 's-Gravenhage naar Friesland wordt gezonden om een antwoordbrief uit Henegouwen naar Willem VI te brengen:

[23-6-1400] Item upten selven dach Clais Heynricx. s. gesent uter Hage an minen lieven here van Oistervant mitter antwoirde op sulke brieve als Heinrich van Doirnyck minen lieven here gebrocht hadde uptie tijt uut Henegouwe him gegeven X s. Eu d.g. 73.

Aan de hand van deze gegevens kan ondubbelzinnig worden vastgesteld dat heraut Gelre en de bode 'Clais Heynricx. s.' twee verschillende personen zijn. Deze op het eerste gezicht nogal triviaal aandoende vaststelling kan vervolgens in verband worden gebracht met een in hetzelfde jaar door Willem I van Gelre uitgevaardigde oorkonde, waarin sprake is van '... twintich malder roggen Venlescher maiten, te hebben, te heiffen ende te boren uyt onsen renten van Venle, van den lande van Krikenbeke ende van Kessel...' ⁷⁴, die als volgt begint:

[1400] Wij Willem, bider genaden Gaidis hertoige van Gelre ende van Gulich ende grève van Zutphen, doen kont allen luden mit desen apene brieve ende bekennen voer ons end voer onse erven ende nacomelinge dat wij orarae vele ende mennige truwe dienste, die *Claes Heynen soen geheten Gelre, onse heralt*, ons gedaen heeft ende dach bij dage duedt ende noch doen mach... ⁷⁵.

Hoewel combinatie van de gegevens aanvankelijk een schijnbare tegenspraak ople-

71 A. Meerkamp van Embden, ed., *Stadsrekeningen van Leiden (1390-1434)* (2 dln.; Amsterdam, 1913-1914) I, 132. Ook een vermelding in de Gelderse rekeningen (Rijksarchief in Gelderland, Hertogelijk Archief, 233, fol. 101 r) — in de rubriek 'vander knapenclederen' — 'Item Gelre heralt... VIII ellen zwarts ende VII ellen wits' is niet precies te dateren, maar valt in de periode die loopt van juli 1399 tot juli 1400 (mededeling G. Nijsten).

72 ARA, AGH, 1254, fol. 96v.

73 *Ibidem*, fol. 96r.

74 P. N. van Doorninck, ed., *Acten betreffende Gelre en Zutphen 1400-1404* (Haarlem, 1901) 1.

75 *Ibidem*. Cursivering van mij, WvA. Zie voor de gehele tekst de bijlage aan het slot van dit artikel.

vert, brengt nauwkeurige aandacht voor de manier waarop de verschillende namen worden gespeld de oplossing van het probleem binnen handbereik: de Gelderse Claes *Heynen* zoon ('Claes Heynen soen') dient te worden onderscheiden van de Hollandse Claes *Heynricx* zoon ('Clais Heynricx. s.'). Heraut Beyeren ('Claes Heynensoon, die men heet Beyeren, onsen eerhald, Conine van den wapenen der Ruyeren' ⁷⁶) is tot nu toe steeds met de verkeerde in verband gebracht.

Een consequentie is dat F. Gorissens identificatie van de hier bedoelde heraut Gelre met Lodewijk van Nassau niet langer houdbaar blijft ⁷⁷. Achter de 'Gelre'-vermeldingen in het Gelderse bronnenmateriaal gaat niet één, maar gaan twee historische figuren schuil. Hoewel Lodewijk de 'piper', zoals hij in Nijmegen blijkbaar bekend stond, in de Nijmeegse schepenprotocollen inderdaad 'Gelre, eraldo domini ducis Gelrie' wordt genoemd, kan in ieder geval worden vastgesteld dat dit pas gebeurt op 10 juli 1410 ⁷⁸. Uit een door Willem I van Gelre op 20 mei 1391 uitgevaardigde oorkonde, bestemd voor 'Lodewich van Nassouwe, onse piper ende dienne' ⁷⁹, blijkt trouwens op geen enkele manier dat de hofmuzikant Lodewijk van Nassau tegelijkertijd ook 'heraut Gelre' zou zijn op dat moment; en dat terwijl heraut Gelre vanaf 1382 in de Gelderse rekeningen voorkomt ⁸⁰. De conclusie luidt dan ook dat Lodewijk van Nassau niemand anders kan zijn dan een van fluitend muzikant tot heraut opgeklimmen *opvolger* (al of niet direct) van 'de' heraut Gelre. Omdat ze beiden, in ieder geval voor een aantal jaren, tegelijkertijd aan het Gelderse hof waren verbonden, mag het waarschijnlijk worden geacht dat ze elkaar persoonlijk hebben gekend. Verder verandert nu natuurlijk ook het beeld van de levensloop van de door W. A. Beelaerts van Blokland, bij nader inzien ten onrechte, in de discussie betrokken Claes Heynricx zoon ⁸¹. Hij 'degradeert' in het nieuwe perspectief tot niets anders dan een bode in Hollandse dienst, zonder Gelders verleden, aan wie geen enkele historiografische en/of literaire werkzaamheid kan worden toegeschreven. Ook de door P. Adam-Even voorgestelde biografische bijzonderheden komen hiermee te vervallen, of moeten op zijn minst anders in de reconstructie worden ingepast ⁸².

Als gevolg van deze onverwachte 'verdubbeling' treedt er nu een nieuw probleem

76 Zie noot 11.

77 Gorissen, 'Nachträge', 176-177.

78 *Ibidem*, 176.

79 P. N. van Doorninck, ed., *Acten betreffende Gelre en Zutphen 1376-1392* (Haarlem, 1900) 294.

80 Zie noot 56.

81 Beelaerts van Blokland, *Beyerens quondam Gelre*, 12 vlg. meent in 'Claes Heynricx zoon' met een variante schrijfwijze voor 'Claes Heynen zoon' te doen te hebben. In de door hem geciteerde rekeningposten (12-14) komt 'Claes Heynen zoon' echter geen enkele keer voor.

82 Adam-Even, 'L'armoriai universel', 50-53.

op de voorgrond. Omdat er sprake is van twee herauten Gelre, zal moeten worden bepaald met welke van de twee de auteur/samensteller van het Wapenboek Gelre samenvalt. F. Gorissen was de eerste die de auteur en de miniaturist achter het Wapenboek Gelre van elkaar onderscheidde⁸³. Maar wie ook verantwoordelijk gesteld kan worden voor de illustraties: in ons geval is vooral de *datering* van het in het handschrift voorkomende herautenportret van belang. G. Schmidt, die zijdelings ook het hier bedoelde portret in zijn beschouwing betreft, komt tot een datering omstreeks 1395⁸⁴. Kunsthistorische bijdragen van andere onderzoekers vermelden zonder uitzondering steeds vroegere ontstaansdata⁸⁵. Al met al leveren deze dateringspogingen een eerste aanwijzing op in de richting van Claes Heynen zoon als de auteur/samensteller van het Wapenboek Gelre.

In aansluiting hierop wil ik de aandacht vestigen op een argument dat aan een van de teksten (in tegenstelling tot de afbeeldingen), het gedicht op de hertog van Gulik, kan worden ontleend. Zoals bekend, benutte ook F. Gorissen het gedicht ter nadere ondersteuning van zijn theorie. Een belangrijk gegeven hierbij vormde de sterfdatum van de in het gedicht beklagde en geëerde hertog: 13 december 1393. Deze datum bracht Gorissen ertoe over de auteur van het gedicht te spreken als '... der im Jahre 1393 amtierende Herold Gelre...' ⁸⁶. Uit de veronderstelling die achter zijn woorden schuilgaat ⁸⁷ — dat het gedicht kort na de dood van de hertog vervaardigd zou zijn — kan worden afgeleid dat Gorissen de gebeurtenis van het overlijden als de directe aanleiding tot het schrijven van het gedicht beschouwde. Deze zienswijze kan echter met stelligheid worden weersproken.

De hertog van Gulik wordt in het gedicht onder andere geëerd in de vorm van een chronologisch geordende beschrijving van de belangrijkste daden die hij tijdens zijn leven verrichtte ⁸⁸. Dit biografische gedeelte vormt een van de karakteristieke onderdelen van het gedicht. In combinatie met de beschrijving van het wapen van de hertog ⁸⁹, volgens een bepaald patroon gerangschikt en met gebruikmaking van de daarvoor geijkte heraldische terminologie, levert het een zogenaamde 'Erenrede' ⁹⁰

83 Gorissen, 'Jan Maelwael', 183.

84 Schmidt, 'Kaiser-und-Kurfürsten-Bild', *passim*.

85 Een overzicht van deze studies geeft *ibidem*, 71, noot 4.

86 Gorissen, 'Jan Maelwael', 186.

87 *Ibidem*: '... vor zwanzig Jahren...' verwijst naar de tijd rond 1373 toen Jan van Blois aanspraak maakte op de Gelderse hertogstitel.

88 *Wapenboeck ou armoriai*, I, 100 (10e rgl. v.o.) t/m 112 (7e rgl. v.b.).

89 *Ibidem*, 113 (13e rgl. v.b. t/m 5e rgl. v.o.).

90 Ik kies voor deze benaming in navolging van de Duitse term 'Ehrenrede'. Een overzicht van de wijze waarop de term tot nu toe werd gebruikt geeft Nolte, *Lauda post mortem*, 16-23. De biografische gedeeltes binnen de gedichten verdienen ook de aandacht van historici. Vergelijk in dit opzicht W. H. Lenselink, 'De heren van der Merwede, 1243-1403', *Hollandse studiën*, III (1972) 7-66 *passim*.

op. In het Wapenboek Gelre vormen dergelijke Erenredes een numerieke meerderheid: twaalf van de vijftien gedichten beantwoorden aan het gewenste structuurpatroon. In enkele ervan acht de auteur het passend een reeds overleden persoon, die in het kader van het biografische gedeelte en passant ter sprake wordt gebracht, in een enkele regel te beklagen ⁹¹. Zo ook in de *Erenrede op de hertog van Gulik*, die ergens aan het slot van de beschrijving van de verrichte daden zo'n ingebedde doodsklacht bevat:

Hier na, niet lane in cortere ure,
 Gesciede hem een aventure;
 So dat die hertoge vanden Berge
 (*God hoed siin ziel voir al erge*)
 Was gereden tot Sint Joost,
 Die menighe menssche heeft getroost ⁹².

Van belang is, dat het rijmwoord 'erge' deel uitmaakt van een rijmpaar: de kans dat het hier om een later toegevoegde versregel gaat lijkt uiterst gering. Het loont in dit verband dan ook de moeite even stil te staan bij de vraag wie er feitelijk met de 'hertoge vanden Berge' ⁹³ wordt bedoeld. Gerard van Berg, een broer van de in het gedicht geëerde hertog van Gulik, overleed op 18 mei van het jaar 1360 ⁹⁴. Zijn zoon Willem van Berg volgde hem in hetzelfde jaar op als graaf van Berg en Ravensberg, en werd daarin aanvankelijk nog bijgestaan door zijn moeder ⁹⁵. Twintig jaar later, op 24 mei 1380, verleende keizer Wenzel hem de hertogstitel: het graafschap Berg veranderde hiermee in een hertogdom ⁹⁶. Hertog Willem van Berg voerde zijn titel tot op het einde van zijn leven. Hij overleed op 25 juni 1408 ⁹⁷. Hieruit volgt dat de *Erenrede op de hertog van Gulik* ná deze datum moet zijn ontstaan, en dus minstens veertien jaar nadat de hertog van Gulik overleed.

91 Afgezien van het nog volgende voorbeeld *Wapenboeck ou armorial*, I, 44 (8e rgl. v.o.) en 61 (3e rgl. v.o.).

92 *Ibidem*, 111 (6e rgl. v.b.). De aan de tekst toegevoegde haakjes zijn van de tekstediteur (die de versregel dus blijkbaar ook als een soort terzijde opvatte). Cursivering van mij, WvA.

93 De naam van de hertog komt twee keer voor in de tekst. Zie ook *ibidem*, 112 (3e rgl. v.b.).

94 Von Isenburg, *Stammtafeln*, I, Tafel 188.

95 Th. J. Lacomblet, ed., *Urkundenbuch für die Geschichte des Niederrheins* (4 din.; Düsseldorf, 1840-1858) ff. vii.

96 N. Andernach, 'Entwicklung der Grafschaft Berg', in: *Land im Mittelpunkt der Mächte* (Kleef, 1984) 69.

97 Von Isenburg, *Stammtafeln*, I, Tafel 188.

De in het gedicht optredende ik-figuur ontmoet ergens in een bos een allegorische vrouw die hem ais 'Gelre' herkent:

Mi dunck, ie heb di gesien wel eire;
En bistu niet geheiten Gelre?
Du pleechst te dichten ente scriven ⁹⁸;

Zo op het eerste gezicht lijkt Claes Heynen zoon als auteur van het gedicht al direct af te vallen: op het moment dat het gedicht ontstond was hij als 'heraut Beyeren' immers allang in Hollandse dienst overgegaan? Maar om tot een juist inzicht te komen moeten ook andere passages uit de tekst in de redenering worden betrokken. De allegorische vrouw gaat vergezeld van een leeuw die als 'personificatie' van de leeuw uit het wapenteken van de hertog van Gulik dient te worden opgevat. Het is een literair procédé dat ook in andere teksten die ongeveer uit dezelfde periode stammen wel wordt aangetroffen ⁹⁹. Kort nadat de vrouw met de ik-figuur heeft kennisgemaakt, probeert ze de leeuw — die in emotioneel opzicht nogal is betrokken bij het verlies van zijn heer en meester — te troosten:

Mit horen witten handen clare,
Vine si den leeu in den hare;
Want die leeu was in toren,
Om dat hi had so cort verloren
Sinen heer van live ter dool,
Die hem droech uut meniger noot ¹⁰⁰.

Uit de reden die de auteur opgeeft voor het verdriet van het dier (zie cursivering) kan worden opgemaakt dat hij de fictionele ontmoeting binnen het gedicht situeert op een tijdstip vlak na de dood van de hertog van Gulik. En zelfs nog v or dat hertog Willem I van Gelre zijn vader in Gulik opvolgt:

Want si was weduwe, hi was wese;
Si hads sorge, hi hads vrese
Dat God, achter dien nemmermeer,
Hem soude geven sulc een heer ¹⁰¹.

98 *Wapenboeck ou armorial*, I, 100 (15e t/m 17e rgl. v.b.).

99 Vergelijk Boudewijn van der Lores *Maghet van Ghend* (J. Reynaert, ed., 'Boudewijn van der Luere en zijn 'Maghet van Ghend', in: *Koninklijke soevereine hoofdkamer van retorica 'De Fontaine' te Gent. Jaarboek*, XXXI (1980-1981) I (2e reeks, 23) 109-130) het *Klaeglied op het overlyden van hertog Wencelyn van Brabant (Oude Vlaemsche liederen*, J. F. Willems, ed. (Gent, 1846) 44-48) en *Die claghe vanden Grave van Vlaendren* (C. P. Serrure, ed., 'Kleine gedichten uit de dertiende en veertiende eeuw', *Vaderlandsch Museum*, I (1855) 303-308) de beide laatste gedichten van de Brusselse Jan Knibbe.

100 *Wapenboeck ou armorial*, I, 99 (12e t/m 7e rgl. v.o.). *Cursivering van mij*, WvA.

Dus tóch F. Gorissens '... im Jahre 1393 amtierende Herold Gelre...' ¹⁰², maar dan wel veel later, en in zijn nieuwe functie. Het zal immers duidelijk zijn dat de werkelijke naam van 'heraut Gelre' op dat moment 'Claes Heynen zoon' luidde. W. A. Beelaerts van Bloklands conclusie is *feitelijk* juist: de heraut Beyeren van het Wapenboek Beyeren, de Wereldkroniek, de Hollantsche cronike en het Kladboek is inderdaad dezelfde historische figuur als de heraut Gelre van het Wapenboek Gelre. In hoeverre het door hem gehanteerde argument van stijlovereenkomst houdbaar is, zal voortgezet onderzoek dienen uit te maken: het door F. Gorissen geïntroduceerde gezichtspunt dat de auteur en de miniaturist achter het Wapenboek Gelre niet noodzakelijk dezelfde persoon hoeven te zijn, blijft tot nader order onverminderd van kracht ¹⁰³. In de biografie van heraut Beyeren kan echter een belangrijke wijziging worden aangebracht: zijn overgang in Hollandse dienst valt niet in de jaren 1374/1375, maar ongeveer een kwarteeuw later. In 1400 is Claes Heynen zoon als 'heraut Gelre' nog in dienst van de hertog van Gelre. Niet lang daarna, in ieder geval vóór 21 april 1403, krijgt hij als 'heraut Beyeren' een vergelijkbare functie aan het Hollandse hof. Doordat hij de handeling binnen de *Erenrede op de hertog van Gulik* in het verleden situeert, opent hij voor zichzelf de mogelijkheid om nog eens spelenderwijs de aandacht te vestigen op zijn oude naam, en daarmee op een eerder gedeelte van zijn loopbaan. De in deze handelwijze tot uitdrukking komende behoefte de herinnering aan zijn eerdere dienstbetrekking levend te houden, kan ook worden afgelezen aan de ondertekening van het Wapenboek Beyeren en de Hollantsche cronike: 'Beyeren *quondam Gelre* armorum regis de Ru(y)ris'. Zijn overgang in Hollandse dienst belette hem niet om nog regelmatig het Gelderse hof op te zoeken. Ook daar hield men zijn oude naam nog heel wat jaren in ere ¹⁰⁴.

101 *Ibidem* (6e t/m 3 rgl. v.o.).

102 Gorissen, 'Jan Maelwael', 186.

103 *Ibidem*, 183. Zie ook Rickert, *Carmelite Missal*, 83 vlg. (vooral 85, noot 1) wiens standpunt overigens niet in strijd *hoeft* te zijn met het door Gorissen aangebrachte onderscheid tussen auteur en miniaturist. Gorissen, 'Jan Maelwael', 188-189 geeft haar standpunt overigens wel verkeerd weer.

104 G. Nijsten is voornemens de *tientallen* vermeldingen van heraut Gelre in het Gelderse bronnenmateriaal (i.e. het Hertogelijk Archief en de Arnhemse stadsrekeningen) in een publikatie onder te brengen. Als vervolg op mijn dissertatie kondig ik hier reeds een teksteditie aan van het voorwerk van het Wapenboek Gelre.

BIJLAGE 105

[1400] Wij Willem, bider genaden Gaids hertoige van Gelre ende van Gulich ende grève van Zutphen, doen kont allen luden mit desen apene brieve ende bekennen voer ons end voer onse erven nacomelinge dat wij omme vele ende mennige truwe dienste, die Claes Heynen soen geheiten Gelre, onse heralt, ons gedaen heeft ende dach bij dage duedt ende noch doen mach, den selven Claes Heynen soen geheiten Gelre gegeven ende verleent hebben, geven ende verlenen, overmids desen tgegewardigen brieve twintich malder roggen Venlescher maiten, te hebben, te heffen ende te boren uyt onsen renten van Venle, van den lande van Krikenbeke ende van Kessel, op sente Petersdach ad cathedram nu neest komende en daer na alle iare opten vurscreven sente Petersdach ad cathedram twintich malder roggen der voerscreven maiten uten voergenante onsen renten te hebben, the heffen ende te boren, die wyle ende also lange, als die selve Claes Heynen soen geheiten Gelre, onse heralt nu ter tyt, leven sal. Hieromme so entbieden ende bevelen wy Arndt van Lomme, onsen rentmeister ende verwairre onser renten der voerscreven onser lande ende allen ende eynen ygeliken onsen rentnieistere ende verwaerre der voerscreven onser renten, die na hem komen, gesaet ende gemaect werden soilen overmids ons off onser erven ende nacomelingen, dat sy den voergenante Gelre, onsen heralt nu inder tyt, die wyle ende also lange he leven sal, geven, uytreycken ende wail betalen die voerscreven twintig malder roggen op ilken termyn ende dach als voerscreven steit, sonder vertogh ende wederseggen, alle argelist uytgescheiden. In orkonde des, so hebben wij onsen segel by onsen rechten weten ende willen an desen brieff doen hangen, die gegheven wart in den jaeren onss herren dusent vierhundert.

De genese van Thorbeckes organische staatsleer*

F. L. VAN HOLTHOON

In 1839 verscheen de eerste druk van Thorbeckes *Aanteekening op de grondwet*, eind 1844 presenteerden de Negenmannen hun voorstel tot grondwetsherziening, door Thorbecke opgesteld, aan de Tweede Kamer. Vijf jaar heeft Thorbecke nodig gehad om het standpunt te formuleren, dat van hem de architect van de grondwet van 1848 heeft gemaakt. Waarom heeft hij er zo lang over gedaan om tot deze formulering te komen?

Het antwoord op deze vraag moet mijns inziens luiden, dat Thorbecke geworsteld heeft met het probleem, hoe de grondwetsherziening de voorwaarden kon scheppen voor het stelsel van een organische staat. Dit opstel beoogt het intellectuele proces te beschrijven, dat tot Thorbeckes standpunt van 1844 heeft geleid. Aan de analyse gaat een tweetal inleidende paragrafen vooraf. Zonder deze is Thorbeckes constitutionele arbeid in de genoemde vijf jaren niet goed te begrijpen.

Intellectuele ontwikkeling en politiek engagement

Thorbecke had de gewoonte zijn invallen onmiddellijk te noteren. Op de achterkant van een staatsstuk of een examenbriefje vinden wij beschouwingen, die soms woordelijk in zijn werken terug te vinden zijn. Uit die aantekeningen blijkt dat de definiëring van het begrip organisch Thorbecke is blijven bezighouden. Opvallend is dat hij niet tot een duidelijk omschreven definitie komt. In 1824 behandelt Thorbecke in zijn geschrift over het organisch karakter van de geschiedenis onder het hoofdstuk organisch de verhouding tussen ontwikkeling en samenhang. Het hierna aangehaalde citaat uit 1835 handelt over de verhouding tussen individu en samenleving. En aantekeningen neergeschreven tegen het einde van zijn leven gaan over de onderlinge verhouding van instituties binnen de staat. Met andere woorden het door Thorbecke gehanteerde begrip organisch is onbestemd¹. Voor zovelen als hij, aan-

* Met dank aan de redactie en E. H. Kossmann voor hun kritische opmerkingen en een bijzonder woord van erkentelijkheid aan G. J. Hooykaas, die mij niet alleen inzage gaf in zijn afschriften en annotaties bedoeld voor deel III van Thorbeckes briefwisseling (dat zal gaan tot september 1840), maar die mij door zijn opmerkingen in vele gevallen verbanden helder heeft doen zien.

1 Algemeen Rijksarchief Den Haag, Thorbecke Archief 654 en 655 (af te korten met ARA, Thorbecke 654 en 655 (Aantekeningen)); zie ook Thorbeckes Gentse oratie, *Oratio de disciplinarum historico-politicarum argumento* (Gent, 1825) 25: 'Hoc vero planum factum esse videtur, quod palmarium est medii aevi et recentioris historiae periodos non prorsus disjunctas a se atque separatas, sed, quamquam suum cujusvis proprium sit, una quidam rerum, sive politicarum, sive diplomaticarum, continuitate inter se colligatas esse...'